

mathematics, physics, computer science. Kryvyi Rih, Vol. I. pp.61–66. [in Ukrainian].

5. Lytvyn, M. M. (2003). *Metodychni aspekty pryiniattia rishen na okhoronu derzhavnoho kordonu* [Methodological aspects of decision-making on state border protection]. *Collection of scientific works.* Khmelnytskyi, No.26. part 2. pp.18–23. [in Ukrainian].

6. *Osvitno-profesiina prohrama spetsialnosti "Orhanizatsiia diialnosti inzhenerno-tekhnichnykh pidrozdiliv Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy"* (2021). [Educational and professional program of the specialty "Organization of activity of engineering and technical subdivisions of the State Border Guard Service of Ukraine"]. Khmelnytskyi, 40 p. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 18.02.2022

УДК 376.6(09)

DOI:

Ореста Карпенко, доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

ФЕНОМЕН ДИТЯЧОГО СИРІТСТВА У ПОЛЬЩІ ЯК ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

У статті висвітлено дефініції "сирітство", "природне сирітство", "соціальне сирітство" у дослідженнях педагогів Польщі. Розкрито види соціального сирітства, дискусії навколо виховання та опіки дітей. Висвітлено мікросоціальні та макросоціальні причини соціального сирітства, дефініційні дилеми пов'язані з цим поняттям. Акцентовано увагу на понятті "сімейне сирітство", "емоційне сирітство" та причини їх появи. Педагоги надають перевагу сім'ї, сімейному оточенню, сімейним формам опіки, урахуванню потреб дитини. При влаштуванні дитини у прийомні сім'ї важливо підтримувати зв'язок із природною сім'єю. Умови в опікунсько-виховних установах не дозволяють повноцінно задовольнити потреби дитини, кількість вихователів на дітей надто мала, часта зміна опікунів також не дає можливості налагодження тісного контакту.

Ключові слова: сирітство; природне сирітство; соціальне сирітство; емоційне сирітство; сімейне сирітство; опікунська установа; потреби дитини; сімейні форми опіки.

Лит. 13.

Oresta Karpenko, Doctor of Sciences (Pedagogy), Professor, Professor of the General Pedagogy and Preschool Education Department, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University

THE PHENOMENON OF CHILD ORPHANHOOD IN POLAND AS A PEDAGOGICAL PROBLEM

The care of children in the Polish guardianship system is conditioned by political and social transformation. The definitions of "orphanhood", "natural orphanhood", "social orphanhood" in the research of Polish educators are highlighted. The term "social orphans" means children who do not receive care from their parents, albeit one of them at least is alive (A. Szymborska). In a broader sense, this means that the child formally receives care from the parents and, living together, is in contact with them, but the care and the contact are not correct. In a narrower sense, it is a situation when parents do not take care of their children, nor maintain any contact with them or contacts are so weakened that they cease to be important to the children.

The types of social orphanhood and debatable views on the upbringing and care of children are revealed. Microsocial (including deviant/pathological behavior (alcoholism, drug addiction, prostitution), chronic diseases, failure to satisfy the basic and emotional needs of the child) and macrosocial (homelessness, unemployment, poor financial situation, lifestyle, hierarchy of values, anonymity) reasons for social orphanhood related to this concept. Emphasis is placed on the concepts of "family orphanhood", "emotional orphanhood" and the reasons for their rise. Both concepts contribute to the humanization of guardianship pedagogy and family orientation as the most important social unit (J. Maciaszkowa). The term "emotional orphanhood" is used to describe a situation related to a child's loneliness in the family based on the child's subjective feelings. It is incorrect to use one term to describe children who live in families providing the basic support but with weakened emotional ties, and children who are in social care due to gross negligence on the part of the family (S. Badora). Educators give the priority to the family, family environment, family forms of care, taking into account the needs of the child. When placing a child in foster

care, it is important to keep in touch with the natural family. The conditions in orphanage institutions do not provide a full satisfaction of the needs of the children, the number of teachers per child is too small, frequent changes of guardians also prevent a closer contact.

Keywords: *orphanhood; natural orphanhood; social orphanhood; emotional orphanhood; family orphanhood; guardianship institution; child needs; family forms of guardianship.*

Актуальність проблеми. На початку ХХІ ст. в європейських країнах піклування про дітей у системі державної опіки зумовлено політичною та соціальною трансформацією. У Польщі це стало можливим завдяки відходу від централізованої соціальної політики держави на користь соціальної політики, створеної органами місцевого самоврядування (територіально-адміністративна реформа). Завдання держави полягає у забезпеченні соціально-економічних умов, які дають змогу індивідам задовольняти свої індивідуальні або колективні потреби. Це своєрідний відхід від централізації системи соціального забезпечення [8].

Зміни у сфері опіки над дітьми в Польщі тісно пов'язані з тенденціями, що відбуваються у країнах Європейського Союзу. Низка економічних проблем (низька заробітна плата, безробіття, виїзд батьків за межі держави у пошуку місця праці та ін.) спричинила збільшення безпритульних і зuboжілих дітей, соціальних сиріт, зростання алкоголізму і наркоманії, послаблення виховної ролі сім'ї. До основних змін належать спроба відійти від інституційної опіки, перехід на сімейні форми, заходи щодо підтримки сім'ї, альтернативні рішення для інституційної опіки (соціальний, реабілітаційний, економічний супровід, періодична опіка, денна опіка). При влаштуванні дитини у прийомні сім'ї важливо підтримувати зв'язок із природною сім'єю.

Аналіз останніх досліджень. Опіка та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, соціальне сирітство в Україні та європейських країнах перебувають у полі зору науковців і практиків. Це проблеми реабілітаційної роботи з "дітьми вулиць" у притулках для неповнолітніх (Л. Волинець, О. Січкарь); педагогічний аспект опіки дітей і молоді Галичини у другій половині ХІХ – першій третині ХХ ст. (Р. Волянчук). У полі зору педагогів дослідження явища соціального сирітства, соціального захисту, системи опікунсько-виховної діяльності інституційних форм опіки у Польщі. Теорію і практику виховання в опікунському середовищі Польщі досліджує С. Бадора. Проблеми опіки і виховання дітей-сиріт у діяльності благодійних товариств Польщі упродовж ХІХ – початку ХХ ст. висвітлює Х. Дзюбинська. Виховання дітей-сиріт у польській педагогіці міжвоєнного періоду

розкриває Ю. Яким. Вихованню дітей-сиріт у педагогічній спадщині Я. Корчака присвячено публікації С. Іщук, Т. Забутої, О. Карпенко, М. Чепіль. Теоретичні та практичні засади запобігання соціальній нерівності учнів із малозабезпечених сімей у навчально-виховних закладах Польщі упродовж 1989–2014 рр. обґрунтовує М. Шиманська. Однак феномен дитячого сирітства у Польщі в період трансформації суспільного устрою у педагогічних дослідженнях не знайшов належного висвітлення.

Мета статті – висвітлити проблеми сирітства дітей та його різновиди у дослідженнях педагогів Польщі на зламі ХХ–ХХІ ст.

Виклад основного матеріалу. Упродовж століть дефініція "сирітство" вживається у повсякденній мові. Раніше це поняття використовували для визначення ситуацій, в яких дитина залишається без нагляду в результаті смерті батьків. У сучасних умовах труднощі викликані відсутністю однозначного визначення цього поняття, зумовленістю безліччю чинників. Сирітство використовується для виявлення різних ситуацій, що викликають феномен дитячого сирітства, причому не тільки природної причини, тобто смерті батька і матері, а й стосовно до дітей, батьки яких живі, але їхній контакт з дитиною порушений [5]. Для того, щоб розрізнити окремі ситуації дітей, були введені нові терміни. Проаналізуємо їх на матеріалах досліджень польських науковців.

Природне сирітство – це термін, який використовується для опису стану дитини, батьки якої померли, тому він не викликає жодних заперечень у визначенні його сутності. Також досі вживається термін "напівсироти", який характеризує ситуацію смерті одного з батьків [9, 88].

В останні роки у педагогічній літературі часто вживається термін "соціальне сирітство". Основною детермінантою визначення цього поняття є не стільки відсутність належної турботи і адекватного зв'язку між батьками та дитиною, скільки почуття дитини, її переживання покинутості, занедбаності чи самотності. Діти в такій ситуації виховуються у сім'ях, забезпечені всіма матеріальними благами, батьки створюють розкішні умови. Однак у домашній атмосфері переважають емоційна холодність, відсутність зв'язків і зацікавленості батьків дитиною, а іноді

навіть ворожість [2, 729]. У такій ситуації дитина почувається сиротою, хоча формально це не так.

Проте існують дефініційні дилеми пов'язані з поняттям “соціальне сирітство”. А. Шимборська вважає, що термін “соціальна сирота” – це дитина, яка не отримує піклування від батьків, хоча один із них живий [13, 13]. У ширшому сенсі це означає, що дитина формально отримує опіку від батьків і, проживаючи разом, контактує з ними, але догляд і контакт не є правильними. У більш вузькому значенні розуміють ситуацію, коли батьки не піклуються про свою дитину, але й не підтримують з нею жодних контактів або контакти настільки ослаблені, що перестають мати значення для дитини. С. Козак виділяє два типи соціального сирітства: діти, які перебувають у закладах опіки; діти, які проживають разом з батьками, але не отримують належної опіки, тобто безпритульні діти [6].

Науковці виокремлюють дві групи причин соціального сирітства: мікросоціальні та макросоціальні. До мікросоціальних причин можна віднести ті, які існують у самій сім'ї: девіантна / патологічна поведінка (алкоголізм, наркоманія, проституція), хронічні захворювання, незадоволення елементарних та емоційних потреб дитини. До макросоціальних причин відносять: безпритульність, безробіття, погане матеріальне становище, спосіб життя, ієрархія цінностей, анонімність. Причини соціального сирітства слід шукати, починаючи з тих, що притаманні сімейному оточенню, оскільки соціальні сироти зазвичай походять із “неорганізованих, аморальних, асоціальних” сімей. Розлади у функціонуванні сім'ї призводять до її дезорганізації як виховного середовища [3, 50].

Розглянуті вище проблеми соціального сирітства також зустрічається з критикою інших авторів. Йдеться насамперед про неоднозначність розуміння поняття “соціальний”, який в інтерпретації окремих авторів правильніше характеризував би сирітство, що є результатом неприйняття особистості не стільки сім'єю, скільки суспільством. З. Домбровський вважає абсурдним приписувати поняттю “соціальне сирітство” визначення, яке характеризується відсутністю родинних зв'язків, незадоволенням емоційних потреб та незацікавленістю дитиною з боку батьків, оскільки така ситуація визначається як патологічне порушення сімейних функцій і може бути охарактеризована як “патологічне сирітство”, а не “соціальне сирітство” [7, 734].

У зв'язку із суперечками щодо визначення поняття “соціальне сирітство” виникла дефініція “сімейне сирітство”. Обидва поняття, зазначає Я. Мацяшкова, сприяють гуманізації опікунської

педагогіки та орієнтації на сім'ю як найважливішу соціальну одиницю. Для дітей, позбавлених підтримки суспільства, тобто тих, хто не знайшов піклування в опікунських та закладах освіти, – це соціальне сирітство, а для дітей, які виховуються в різних інституційних формах – це сімейне сирітство. На її переконання, влаштування дитини до опікунської інституції вплинуло неправильне існування сім'ї [9, 90]. Проти цього поділу також виникають суперечки, які підривають його сутність.

С. Бадора вважає, що термін “сімейне сирітство” визначає будь-який тип сирітства, незалежно від причини [12]. Тому незалежно від того, чи це смерть батьків, чи порушення функціонування в сім'ї – причиною буде сім'я чи її відсутність. Якщо визначальним фактором поділу є встановлена причина сирітства, то можна виділити “природне сирітство” і “соціальне сирітство”. Перше поняття щодо смерті, друге – через соціальні причини, зважаючи їх – через невиконання матір'ю та/або батьком своїх соціальних зобов'язань щодо дітей. Таке уточнення сутності понять не викликає заперечень, оскільки йдеться не про відсутність надання допомоги з боку суспільства, а про найважливішу соціальну та соціалізаційну одиницю – сім'ю.

Доки дитина залишається усім'ї, зазначає С. Бадора, використання терміну “сирітство” є надто різким, оскільки формально дитина не є сиротою, а будь-які порушення у процесі виховання та ослаблення емоційних зв'язків у сім'ї визначаються як у психології, так і педагогії як самотність, жорстоке поведіння, занедбаність. Особисті застереження автора викликає і поширення у педагогії поняття “емоційне сирітство” для опису ситуації, пов'язаної із самотністю дитини в сім'ї на основі суб'єктивних відчуттів дитини. Автор вважає неправильним використовувати один термін для опису дітей, які живуть у сім'ях з основними домашніми благами, але з ослабленими емоційними зв'язками, та дітей, які перебувають під соціальним піклуванням внаслідок грубої недбалості з боку сім'ї. Немає потреби розширювати поняття сирітства на тих дітей, які залишаються під опікою біологічних сімей, і шукати заміну поняття “соціальне сирітство”. Методологічних і практичних припущень щодо цього немає [12, 19–20].

Часто діти, розлучені з батьками і передані в опікунський заклад, уражені сиротинською хворобою. Характер порушень, пов'язаних з цим, залежить від віку дитини, в якому вона була позбавлена контакту з матір'ю / батьком, оскільки

самотність є її основною причиною. Це проявляється такою поведінкою, як: лежати в нерухомому положенні, удари головою об землю, специфічні рухи вперед і назад, прилипання до стіни, різні акти самоагресії (наприклад, виривання волосся), сильна прихильність до матеріальних речей. Серед дослідників можна зустріти твердження, що ця хвороба, інакше відома як “хвороба душі”, по-різному вражає кожного вихованця закладу опіки, а також тих дітей, які перебувають у сім’ях, функціонування яких є ненормальним [11, 164–168].

Б. Чердрецька розрізняє три фази розвитку сиротинської хвороби:

- протесту – порушений ритм сну, відсутність апетиту та імпульсивність, негативне ставлення до інших, які намагаються налагодити стосунки з дитиною;

- відчаю – всі види вищезгаданих захисних актів: смоктання пальців, специфічні рухи, каліцтво, висмикування волосся, мастурбація, пошук контакту, обіймання предметів, незнайомих людей, спроби самогубства, написання листів собі;

- заключна фаза – відчуження або байдужість – дитина втрачає надію, втрачає здатність відчувати, замикається у власному світі, не може налагодити контакти, усвідомлює ситуацію, відсутність батьківської любові, втрачає решту ілюзій [3, 54].

У сучасних умовах доцільно поміркувати над вживанням дефініції “соціальне сирітство” у педагогіці. Ще на початку ХХ ст. Ю.-Ч. Бабіцький уважав, що цей термін є клеймом для дитини, викликає негативні асоціації, страх. Педагог розкрив зв’язок цього поняття з такими термінами, як: “слабка дитина”, “недорозвинена дитина”. У міжвоєнний період педагог помітив відмінності в розвитку дітей, які виховуються поза сім’єю. Спостереження за дітьми дали йому змогу знайти серед звинувачень такі ознаки, як: відсутність авторитету, гіршу успішність, занедбаний зовнішній вигляд, недоліки особистісної культури, песимізм, відсутність довіри, схильність до девіантної поведінки, проблеми у встановленні соціальних контактів, подолання проблем після виходу з закладу, не вміння ставити вимоги до себе, вимагати від інших, відчувати слабкість, бути неповноцінним тощо. Це так звані хвороби опікунської установи. Причинами такого стану речей, на думку автора, є недоліки в роботі закладу, такі як: неправильні методи, помилки в організації роботи закладу та погані умови [1, 66].

Сьогодні цей термін також асоціюється з низкою прикметників, які показують образ

занедбаної, ізольованої, сумної дитини [4, 41–44]. Певною мірою цьому сприяють і ЗМІ, які створюють образ дітей із опікунських закладів – сумних, голодних, з дефіцитом одягу. Терміни з негативним соціальним відтінком повільно відходять. Це помітно, зокрема, у спеціальній педагогіці, наприклад, у переліку ступеня розумової відсталості. Тому видається правильним замінити терміни “сирітство”, “сирота” іншими термінами.

На даний момент з’явилася можливість замінити “сиротинець” на опікунську установу. С. Бадора підсумовує, що в ситуації сприйняття цього терміна сьогодні “соціальне сирітство” слід визначати як специфічний психологічний і соціальний стан дитини, який характеризується позбавленням її піклування живих батьків та здійснення опіки з боку інших осіб або установ, якщо контакт з батьками повністю порушений або не має ніякого значення в житті дитини [12, 22]. Я. Мацяшкова, Я. Рачковська стверджують, що відсутність зв’язку з батьками та відокремлення дитини, особливо від матері, у перші роки життя несе ряд негативних наслідків [10, 397–398]. Це також пов’язано з незадоволенням базових емоційних потреб дитини, відсутністю почуття любові, приналежності та безпеки. Умови в опікунсько-виховних закладах не дають змогу повноцінно задовольнити ці потреби, кількість вихователів на дітей надто мала, часта зміна опікунів також не дає можливості налагодження тісного контакту, який би хоч якоюсь мірою компенсував відсутність близькості.

Висновки. Проблема сирітства у дослідженнях польських педагогів займає важливе місце. Роль держави полягає у забезпеченні системи соціального захисту дітей, створення належних соціально-економічних умов. Серед науковців не існує єдиної думки щодо сутності дефініції “сирітство”, “соціальне сирітство”. В останні роки науковці виокремлюють поняття “сімейне сирітство”, “соціальне сирітство”, “емоційне сирітство” та причини їх появи. Педагоги надають перевагу сім’ї, сімейному оточенню, сімейним формам опіки, урахуванню потреб дитини, особливо щодо найменших дітей. Якщо різні заходи підтримки сім’ї не дають очікуваного результату, то прийомна сім’я у цьому випадку є для дитини найбільш цінним виховним середовищем.

Подальших наукових розробок потребує порівняльне дослідження сучасних підходів до сутності сирітства в Україні та країнах ЄС, технологій моделювання опікунсько-виховної діяльності з дітьми.

ЛІТЕРАТУРА

1. Babicki J. Cz. Wychowanie dziecka opuszczonego w zakładach opiekuńczo-wychowawczych. Warszawa, 1929. 138 s.

2. Cudak H. Sieroctwo emocjonalne. *Encyklopedia Pedagogiczna XXI wieku*. T. V. Warszawa : Żak, 2006. S. 729–732.

3. Czeredreka B. Potrzeby psychiczne sierot społecznych. Warszawa : Instytut Wydawnictwa Związków Zawodowych, 1988. 118 s.

4. Gajewska G. Przemiany systemu opieki w latach 90-tych a kompensacja sieroctwa społecznego. *Sieroctwo społeczne i jego kompensacja / Red. M. Heine, G. Gajewska*. Zielona Góra : Wydawnictwo WSP, 1999. S. 41–44.

5. Karpenko O. Opieka nad dziećmi w Polsce w porównawczo-historycznej retrospektywie (1900–2016) : przewodnik bibliograficzny. Drohobycz : Redakcyjno-Wydawniczy Dział Państwowego Uniwersytetu Pedagogicznego imienia Iwana Franki w Drohobyczu, 2017. 272 s.

6. Kozak S. Sieroctwo społeczne: psychologiczna analiza zaburzeń w zachowaniu wychowanków domów dziecka. Warszawa : PWN, 1986. 338 s.

7. Kurcz A. Sieroctwo rodzinne. *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*. T. V. Warszawa : Żak, 2005. S. 734.

8. Maciarz A. Istota opieki w kontekście społecznych przemian. *Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze*. 2000. ą2. S. 3–4.

9. Maciaszkowa J. Z teorii i praktyki pedagogiki opiekuńczej. Warszawa : WSiP, 1990. 187 s.

10. Maciaszkowa J., Raczkowska J. Sieroctwo jako problem badawczy. *Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze*. 1979. ą 8. S. 397–398.

11. Pawlaczyk B., Światała D. Choroba sieroca. *Zarys pediatrii / Red. M. Walczak*. T.1. Warszawa, 1991. S. 164–168.

12. Przeciw sieroctwu: zapobieganie, opieku, pomoc instytucjonalna / Red. S. Badora. Tarnobrzeg : Wydawnictwo Państwowej Szkoły Zawodowej im. Prof. Stanisława Tarnowskiego w Tarnobrzegu, 2009. 265 s.

13. Szymborska A. Sieroctwo społeczne. Warszawa : Wiedza Powszechna, 1969. 181 s.

REFERENCES

1. Babicki, J. Cz. (1929). Wychowanie dziecka opuszczonego w zakładach opiekuńczo-wychowawczych [Upbringing an abandoned child in care and educational institutions]. Warszawa, 138 p. [in Polish].

2. Cudak, H. (2006). Sieroctwo emocjonalne [Emotional orphanhood]. *Pedagogical Encyclopedia of the 21st Century*. Vol. V. (pp. 729–732). Warszawa. [in Polish].

3. Czeredreka, B. (1988). Potrzeby psychiczne sierot społecznych [Mental needs of social orphans]. Warszawa, 118 p. [in Polish].

4. Gajewska, G. (1999). Przemiany systemu opieki w latach 90-tych a kompensacja sieroctwa społecznego [Changes in the care system in the 1990s and compensation for social orphanhood]. *Social orphanhood and his considaration*. (Ed.) M. Heine, G. Gajewska. (pp. 41–44). Zielona Góra. [in Polish].

5. Karpenko, O. (2017). Opieka nad dziećmi w Polsce w porównawczo-historycznej retrospektywie (1900–2016) : przewodnik bibliograficzny [Childcare in Poland in a comparative-historical retrospective (1900–2016) : a bibliographic guide]. Drohobycz, 272 p. [in Polish].

6. Kozak, S. (1986). Sieroctwo społeczne: psychologiczna analiza zaburzeń w zachowaniu wychowanków domów dziecka [Social orphanage: psychological analysis of disorders in the behavior of children from orphanages]. Warszawa, 338 p. [in Polish].

7. Kurcz, A. (2005). Sieroctwo rodzinne [Family orphanage]. *Pedagogical encyclopedia of the 21st century*. Vol. V. (pp. 734–735). Warszawa. [in Polish].

8. Maciarz, A. (2000). Istota opieki w kontekście społecznych przemian [The essence of care in the context of social changes]. *Care and Educational Problems*. No. 2. pp. 3–4. [in Polish].

9. Maciaszkowa, J. (1990). Z teorii i praktyki pedagogiki opiekuńczej [On the theory and practice of care pedagogy]. Warszawa, 187 p. [in Polish].

10. Maciaszkowa, J., Raczkowska, J. (1979). Sieroctwo jako problem badawczy [Orphanage as a research problem]. *Care and Educational Problems*, No. 8. Pp. 397–398. [in Polish].

11. Pawlaczyk B., Światała D. (1991). Choroba sieroca [Orphan disease]. *Zarys pediatrii / ed. M. Walczak*. Vol. 1. (pp. 164–168). Warszawa. [in Polish].

12. Badora, S. (ed) (2009). Przeciw sieroctwu: zapobieganie, opieku, pomoc instytucjonalna [Against orphanhood: prevention, care, institutional support]. Tarnobrzeg, 265 p. [in Polish].

13. Szymborska, A. (1969). Sieroctwo społeczne [Social orphanage]. Warszawa, 181 p. [in Polish].

Стаття надійшла до редакції 02.02.2022

